

**A magyar közoktatási rendszer
és az iskolai szemléltetés
története**

Konzulens Dr. Paál Tamás

:

Készítette: Dr. Móczár Istvánné

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS

2. A MAGYAR ISKOLA MEGSZÜLETÉSE ÉS FEJLŐDÉSE

- 2.1. KOLOSTORI, KÁPTALANI, PLÉBÁNIAI ISKOLÁK A XI. SZ.-BAN
- 2.2. VILÁGI ISKOLÁK ÉS PEDAGÓGUSOK, VILÁGI TANANYAG A XIII-XV. SZ.-BAN
- 2.3. LOVAGI KULTÚRA
- 2.4. MÁTYÁS KIRÁLY UDVARÁNAK SZELLEMISSÉGE
- 2.5. A HÁROM RÉSZRE SZAKADT ORSZÁG OKTATÁSI HELYZETE.
- 2.6. A HAUBSBURG URALOMTÓL A SZABADSÁGHARCIG
- 2.7. A KIEGYEZÉS HATÁSA AZ ISKOLÁK MŰKÖDÉSÉRE

3. SZEMLÉLTETÉS AZ OKTATÁSBAN A SZÁZADFORDULÓN

- 3.1. KÉPEK, KÉPESKÖNYVEK, KÉPES LEVELEZŐLAPOK, PLAKÁTOK

4. TANESZKÖZÖK AZ ISKOLÁBAN

- 4.1. A TANULÓK ESZKÖZEI
- 4.2. TANSZERGYÁRTÁS, TANSZER-KERESKEDELEM, TANSZERRAKTÁR
- 4.3. KORSZERŰ OKTATÓKÉSZÜLÉKEK A SZÁZAD VÉGÉN
- 4.4. KIÁLLÍTÁSOK, TANSZERMÚZEUMOK

5. TANSZERJEGYZÉK

- 5.1. POLGÁRI ISKOLAI TANSZERJEGYZÉK
- 5.2. NÉPISKOLÁK TANESZKÖZ-JEGYZÉKE 1907.
- 5.3. A POLGÁRI ISKOLA FELSZERELÉSEI

6. EGYESÜLETEK AZ OKTATÁS KORSZERŰSÍTÉSÉNEK SZOLGÁLATÁBAN

6.1. ISKOLAFENNTARTÓK VETÉLKEDÉSE

6.2. MAGYARORSZÁG ÉS EURÓPA KÖZOKTATÁSI HELYZETÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

7. A MAGYAR KÖZOKTATÁS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

7.1. GIMNÁZIUMOK 1914 - 1993 KÖZÖTT

7.2. NAPJAINK AKTUÁLIS TÖRTÉNESEI

8. ÖSSZEFOGLALÁS

9. BEFEJEZÉS - AVAGY A PALATÁBLÁTÓL A SZÁMÍTÓGÉPIG

IRODALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés

A témaválasztás egy kissé szubjektív indoklása:

Saját elhatározásomból jelentkeztem a Közoktatási vezető szakra, kint általános iskolai történelem tanár, aki 26 éve dolgozik a pályán. Voltam iskolai és vonzaskörzeti munkaközösség-vezető, igazgatóhelyettes és iskolaigazgató. 1994-ben az igazgatóválasztáson nem a szakma, hanem a politika színpadán vesztettem.

Az azóta megnövekedett szabadidőmet a neveléstörténeti könyvek olvasására, tanulmányozására fordítottam, mivel mindig és nagyon érdekelt a pedagógiának ez a területe.

Az itteni képzés során a korábbi szakmai, gyakorlati ismereteimet elméletileg is felfrissíthettem, új dolgokat tanulhattam, és ez nagyon hasznos volt!

Napjainkban az élet minden területén tapasztaljuk a változást, fejlődést, bár itt-ott még nem olajozottak a fogaskerekek.

Aki most lemarad az elmarad! Követni kell változásokat, törekedni kell a szellem karbantartására, el kell kerülni a "begyepesedést". E kétéves tanulás sokat nyújtott, hasznos volt!

A fejlődésről, a jövőről beszélek, ennek ellenére szakdolgozatom témája mélyen a múltba nyúlik vissza. Aki a jelenben csalódik, nézhet a jövőbe, ám leginkább a múlt gyökereit keresi. A múltat, ami volt, mert kellett lennie, hiszen valamiféle következménye, folytatása is volt, és amelynek történelmi mércével mérhető pillanatnyi végén itt vagyunk mi a jelenben, és szeretnénk tudni, honnan indultunk és hogyan jutottunk idáig.

E filozofikus kitérés után felvethető a kérdés, miként kapcsolódik a Közoktatási vezető szak elvégzéséhez szakdolgozatom témája? A szakdolgozati témák listáján is szerepel a magyar közoktatási rendszer.

A dolgozat írása közben úgy éreztem, hogy a szemléltető eszközök bemutatása, koronkénti fejlődése is ide tartozik. Újszerűnek, érdekesnek találtam ezt a szerkesztést, annál is inkább, mivel a téma ritkán kerül így, ilyen formában feldolgozásra.

Munkámhoz a források leginkább a középkorból, a dualizmus, millennium korából állnak rendelkezésemre, ezért a dolgozat gerincét ezek képezik.

Kényszert éreztem, hogy lefűjjam róluk a port...

2. A magyar iskola megszületése és fejlődése

A hazai neveléstörténet a magyarországi iskolázás kialakulásának kezdetét 996-ra teszi, ekkor létesült a Szent Márton - hegyi bencés kolostor Pannonhalmán.

Amikor a magyar kultúra megszületésének körülményeit vizsgáljuk, nem tekinthetünk el az egyetemes európai történelem rövid elemzésétől sem. A kettő szoros egységet képez.

Mi, magyarok a Kárpát-medencei letelepülésünkkel a legkésőbbben érkezett népek egyike lévén, alkalmazkodni kényszerültünk a már kialakult európai normákhoz, állam- és egyházszervezéshez, kultúrához és valláshoz. Népünk életbemaradása volt a tét. A kereszténység felvétele és István megkoronázása után terjeszkedett a királyi hatalom, ezzel párhuzamosan az államigazgatási apparátus, valamint az egyházszervezet is kiépült a Kárpátmedencében.

Az egyházszervezés nem korlátozódott az egyházmegyéek megalapítására, Istvánnak gondja volt az új hit meghonosodásának igazi biztosítékát jelentő plébániahálózat kiépítésére is. Koronázása után kiadott II. törvényének egyik rendelkezése valóságos templomépítési programot hirdetett meg, kolostorok, monostorok alapításával tovább gazdagította országa egyházát.

Jól lehet István grandiózus államalapító tevékenysége nem csak az egyházzól szól, de ezen a helyen azért kap nagyobb hangsúlyt, mert az egyház lett az első magyar iskolák, a művelődés, a kultúra bölcsője. Az iskola nem az iskolarendszer része, hanem egyházi rendszerbe tagolódó intézmény volt, A pogány magyarság szellemi kultúráját a szóbeliség és az erős etnikai kötődés jellemezte. A mai értelemben vett írásbeliség csak a kereszténység felvétele után jelent meg körünkben. Nyelvünk egyik legrégebb írásban fennmaradt emléke az 1055-ből származó Tihanyi apátság alapító levele. A XI.sz. elején az istentiszteletekhez szükséges liturgikus

könyveket főként a Rajna-vidékről hozták be. Könyvmásoló műhelyek létesültek, ahol a könyvek sokaságát másolták. 1093-ban a pannonhalmi kolostor iskolájának már 83 könyve volt. Minthogy a könyvekkel való ellátás István király III. törvényének I. cikkelye szerint a püspök feladat volt, bizonyos, hogy első királyunk korában mind a 10 püspökségben megindult a könyvmásolás és az írás oktatása.

Az ezt követő száz év alatt a pogányság zöme magyar föld szülötte, akik hazai iskolákban szereztek meg a képzettségüket.

A XII.sz.-ból már iskolás jegyzetfüzet is fennmaradt, 1195 körül készült a Pray-kódex amelyben az első összefüggő magyar nyelvemlék a Halotti beszéd és Könyörgés található⁽¹⁾

Az egyház által közvetített kultúra tehát írásban rögzült és olvashatóvá vált ama maroknyi művelt személy számára, aki tudott olvasni.

2.1. Kolostori, káptalani, plébániai iskolák a XI. sz.-ban

Nyugat-európai minták nyomán a magyar államszervezés idején jöttek létre az első iskolák hazánkban. Három iskolatípus alakult ki, az alsó- közép- és felsőfokú oktatás intézményei.

Iskolatípusok:

- a) kolostori iskola - szerzeteseknek és világi papoknak szánt ifjak nevelésére
- b) székesegyházi és káptalani iskola - ugyancsak a papi utánpótlásra
- c) plébániai iskola - ez adta a legkevésbé szervezett oktatást.

A királyi, püspöki, főúri alapítású kolostorok már a XI. századtól behálózták az országot. Az első iskolákat a bencések szervezték meg, 1142-ben a francia ciszterciták is megérkeztek, akik számos iskola alapításával rakták le a magyar művelődés alapjait, de bábáskodtak a kapucinus, ferences és domonkos rendiek is.

Az apácakolostorokban csakúgy, mint a férfikolostorokban neme és nem nemes növendékek rendszeres oktatás keretében ismerkedtek az írás-olvasással, latin nyelvvel, kódexek másolásával, valamint miniatúra festéssel.

Ezekben az intézményekben az elemi-, valamint a középszintű oktatás és az ennél magasabb tagozat még nem különült el élesen egymástól, ezért mondható, hogy az iskolázás kezdetben egységes jellegű. Jelentős kolostori iskola működött Pannonhalmán, káptalani iskola pedig Esztergomban, Győrben, Pozsonyban, Veszprémben, Pécsen, Egerben, Nagyváradon és Gyulafehérváron volt, jól differenciált középtagozattal. Az iskola élén álló rektornak nagydiákok segédkeztek a kisebbek oktatásában.

Az egyházi iskolák tantárgyai: hittan, olvasás, egyházi ének, latin és ritkán a számolás voltak. Az osztály és a tanítási óra fogalma ismeretlen volt, a fegyelem fenntartására a virgács szolgált, megszegyenyítésül a számárpádot használták.

A tananyagot vizsgálva elmondható, hogy az oktatás és képzés sok tekintetben azonos az európai hagyományokkal. A klasszikus tananyag a hét szabad művészet stúdiumainak bevezető oktatásán alapult.

Ebből a teljes anyagból szakították ki a trívium anyagát - a grammatikát, retorikát és dialektikát -, mely tantárgyak viszont a latin nyelv, olvasás, írás és számtan ismeretén nyugodtak.

A papi pályára lépő diák a trívium képzettséghez teológiai továbbtanulást választott. Ők voltak a skolasztikusok vagy klerikusok.

Ha nemesi származású diák a fenti alaptudományhoz jogi- közigazgatási ismereteket szerzett, elmehetett ítélőmesternek, lehetett szolgabíró vagy városi jegyző. Az egyetemi végzettség a "borostyánkoszorús" vagy "mester" címmel járt. Magasabb fokú tudományos rang volt a doktori és professzori fokozat, de ezek a

fiatalok ezt a végzettséget csak külföldi egyetemeken szerezhették meg, mivel az Árpád-korban hazánkban még egyetlen egyetem sem működött.

2.2. Világi iskolák és pedagógusok, világi tananyag a XIII-XV. sz.-ban

A káptalani iskolák mellett hamarosan megjelentek a világi iskolák is. Az első városi iskolák alapításának éve: Pest 1238, Óbuda 1276, Pozsony 1302.

Ebben az időszakban nagy változások mentek végbe Európában és hazánkban is, a társadalom és gazdaság területén egyaránt. A technika fejlődése, a társadalmi munkamegosztás magasabb szintje, a lakosság koncentrált letelepedése, a városok és a polgárság kialakulásához vezetett. A városi iskolák elsősorban az ipar és kereskedelem érdekeit vették figyelembe; gyakorlati, művelődési anyagot tanítottak, elsőbbséget biztosítva az anyanyelv oktatásának. A XIII. sz. végén városi iskolák a polgárság műveltebb rétegei számára jöttek létre. Itt főként írást, olvasást, számtant és esetleg elemi latint tanítottak.

Az egyházi és városi iskolák szervezetileg ekkor még nem váltak külön, egészen a reformációig.

A lakosság nagy többségét alkotó parasztság gyermekei őseik foglalkozásával a családi gyakorlatban, tehát nem az iskolában ismerkedtek meg. A tananyagot az élet természetesen szabályozta. A "természetes tanterv" generációról generációra szállt, ami meg is felelt a társadalom lassú fejlődési ütemének. A tankötelezettséget a magyar középkorban törvény nem írta elő.

A városi iskolákban a ma legkorszerűbbnek tartott komplex tantárgycsoportos oktatás folyt három csoportban.

Az első csoportban a latin nyelvtan elemeit és szókincsét tanították délutánonként.

A középső csoportban fogalmazást, versmondást és éneket tanítottak délelőtt.

A felső osztályban filozófiát és teológiát sajátítottak el a diákok.

A XIII. sz-i városi iskoláknak két-két tanára volt, akik aránylag magas jövedelmet kaptak. Ránk maradt írásokból már a tandíjra vonatkozó adatokat is találunk ⁽²⁾:

"... a tanulóktól, akár bentlakó, akár bejáró, a vezető tanár jogosan kérhet karácsonykor egy kappant és két kenyeret, húsvétkor hasonlóképpen két kenyeret, egy sajtot és nyolc tojást. Szent Gál napján (okt.16.) egy kakast vagy tyúkot, s havonta egy dénárt az iskolaszolga fizetésére, télen pedig fát a fűtésre..."

Ha pedig a vezető tanár ezeken túl többre is jogot formál, vagy - ajándékok hatására - iskolásaival nem egyformán törődik, és nem a növendékek tehetsége szerint oktat, akkor az ilyen tanárt alkalmatlannak kell tartani és le kell váltani..."

A középkori tantermekben a tanulók csak úgy mint ma, padokban ültek. A tanító velük szemben a dobogón foglalt helyet. Előtte asztal állt. A diákok a táblára egyenként írták fel krétával az ábécé betűit. Az oktatás nyelve a latin volt. A kis nebulók az arab számjegyeken kívül a római számjegyeket is elsajátították 2-3 esztendő is beletellett, míg a gyermek megtanult olvasni, írásra csak ezután fogták. Megismerte még a zsoltároskönyveket, a kotta olvasását és az énekkari éneklést.

A tanítók kemény fegyelmet tartottak az oktatáson kívül nevelni is igyekeztek.

Európai szokás szerint a diákság nagy része az iskolaépületben lakott. Tanári engedély nélkül diák az utcára ki nem mehetett, az utcán kardot nem viselhetett, s aki sötétedés után is kinn maradt azt szigorúan megpálcázták. Előírás volt, hogy a diákoknak egyszerű, hosszú ruházatra van szükségük, mert a hivalkodó öltözet nagy akadálya az akarat tökéletesedésének⁽³⁾.

A fenyítést szolgáló bot mellett - a már nem kiskorú deákok számára - az első oktatási eszköz alighanem a bor volt, amely élesíti az agyat, fölfokozza az érdeklődést, de azért óvakodni kell a részegségtől....⁽⁴⁾

2.3. Lovagi kultúra

A magyar királyi udvarban, az Árpád-korban fogalmazzák meg a lovagság két szabad művészetének eszméjét. Itt nyelvtan helyett úszás, szónoklattan helyett lovaglás, a gondolkodás tudománya helyett a vívás volt a tantárgy. A további művészetek: vadászat, solymászat, sakkozás, muzsikálás, hangszeres zene és versírás volt. Az írást itt nem lehet szó szerint értelmezni, mivel sok lovag tollba mondta verseit.

A nemesi-katonai (lovagi) nevelés nálunk fonákja lett az egyházi iskolai nevelésnek. A kolostori iskola sok más egyéb között - elutasította a testedzést.

A világi legfontosabbika a lovagi tornák, vadászatok, fegyvergyakorlatok, versengések megrendezése volt. Az ifjú a háborúba is elkísérte urát, s ha a tanulóideje lejárt, ünnepélyesen lovaggá avatták. Az ő példaképük Szent László lovagkirály volt. A "tanulóeszközök" ekkor fegyverek voltak. A középkori gyermeknevelésnek ezt a paradoxonát a XV.sz-ra a reneszánsz oldotta fel.

2.4. Mátyás király udvarának szellemisége

Az 1400-as évek második felében Mátyás király nézetei a nevelésről, művészetekről, tudományról - általánosan ismertek voltak:

Senki nem alkalmas tanításra, ha nincs tudománya. A tudomány pedig vagy odafönről való, vagy fáradságos tanulás útján sajátítható el... A magyar embernek éles és kitűnő esze van, ám mégis nagyobb a hajlandósága a fegyverek forgatásához, mint a mesterségek tudományához. Két európai hírnévű professzor Mátyás királynak ajánlott művéből megtudjuk, hogy a budai Domonkos-rendi universale Gymnasiumban a XV. század második felében a filozófia és a teológia összes diszciplínáját tanítják. E tudományokból bőven meríthet aki akar, s amit óhajt. Az iskolafenntartó Mátyás bőkezűségét a dicséretére írt sorokból tudjuk meg:

Te vagy egyedüli alkotója, fenntartója.... A tanárok és az oktatást vezető előjárók felségedtől áradó bőségben kapják esztendőnként az aranyat; a növendékek az élelmet, ruházatot, szállást, s bőven ellátod őket mindazzal, ami az embernek szükséges.⁽⁵⁾

Heltai Gáspár azt jegyezte föl, hogy Mátyás király béküldé embereit Franciaországba és Németországba, és mindenütt keresteté az jeles és tudós népeket és béhozatá azokat nagy költséggel és bőv fizetésre Magyarországra; mert látja vala, hogy a magyarok barbarusok és csak bárdolatlan parasztok volnának...⁽⁶⁾

Hunyadi Mátyás nemes tetteinek hatására 1541 előtt hazánkban már 15 káptalani, valamint 275 falusi-városi és 1 zsidó iskolát ismerünk. Ez a középkorban európai mércével mérve sem lebecsülendő szám.⁽⁷⁾

Az iskolázás ennek ellenére a legfelső körökben nem vált általánossá. Mátyás kora legjelentősebb humanista könyvtárát alapította meg. Budára egyetemet tervezett 4000 tanulóra, de ebből csak egy rövid életű főiskola valósult meg.

Uralkodása alatt a hazai iskolázás színvonalának egyik fokmérője, hogy Vitéz János érsek Reginomontanus (Johannes Müller) tudós tanárt Pozsonyba küldte, ahol előadta - több mint száz évvel Galilei előtt - a Föld mozgásáról szóló tanát.⁽⁵⁾

A XV. század végének iskoláiban a diákok körében farsangkor és nagyobb ünnepek idején diákszínjátzás, bolondünnep rendezés volt szokásos: német, latin és magyar nyelven. Brassóban a főtemplomban működött a város első iskolája, Pozsonyban ekkor már három iskola is volt.

A számtan tanítása a piaci adás-vevéshez kapcsolódott.

Az írásbeliség tanítása gyakran hivatalos beadványok fogalmazását jelentette.

A városi humanista iskolák 5-7 tanulócsoportosak voltak, de működött 8-9 osztályos iskola is.⁽⁸⁾

Mátyás szellemiségének kisugárzása nyomon követhető a városi könyvtárak elterjedésében is. Körmöcbányán, Lőcsén, Bártfán, Nagyszebenben, Selmecbányán és Sopronban létesültek templomokban elhelyezett, de a polgárság által is használható közkönyvtárak.

Hess András budai nyomdájából került ki 1473-ban az első - még latin nyelvű - nyomtatott könyv: Thuróczi János: Magyarok Krónikája.

1510-ben az esztergomi érsek környezetében dolgozó Lázár deák készítette el Magyarország első részletes térképét. Ez a földabrosz - mai szemmel nézve - nagyfokú pontatlansága ellenére is történelmi értékű.

Az első magyar nyelvtan 1539-ben, az első magyar nyelven nyomtatott könyv Magyarországon bizonyítottan 1541-ben készült Erdősi Sylvester János kiadásában Sárvarott, az új Testamentum fordítása.⁽⁹⁾

1541-ben a török Budára történt bevonulásával százötven évre megszűnt az európai értelemben vett iskoláztatás és kulturális élet a hódoltsági területen.

2.5. A három részre szakadt ország oktatási helyzete.

Erdély a XVI-XVII. században

Iskoláink fejlődése a három részre szakadt ország területén - a középső országrészt kivéve - nem állt meg, de a legvirágzóbbakat Erdélyben találjuk.

Akkoriban az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó Sárospatakon, Comenius működése alatt élte virágkorát a Pataki Kollégium. Comenius, aki Szeges János néven látta meg a napvilágot, a morvaországi Nivnitzben született 1592-ben és Amszterdamban halt meg 1670-ben. A hollandiai Naarden templomában nyugszik.⁽¹⁰⁾

A kiváló pedagógus nevelési elvei közül számunkra itt az a leglényegesebb , hogy igen fontosnak tartotta a *szemléltetést*.

A kimondott szóhoz mindig hozzá kell kapcsolódnia a dolognak is, hiszen az anya is a megfelelő tárgy felmutatásával tanítja beszélni gyermekét - hirdette.

Lorántffy Zuzsanna fejedelemasszony meghívására érkezett a sárospataki református kollégiumba, ahol élete fő művét írta: az Orbis Pictust. E könyvében a látható világot akarta megismertetni tanítványaival: szemléltetni mindent *képekkel*, amit a tanuló a valóságban nem szemlélhet meg.

A Nagy Didaktika című könyvében azt fejtegeti, hogy a tanulóban okok által kell mindent megszilárdítani; indokok alapján kell tanítani.⁽¹¹⁾

Comenius szerint a nevelés 24 évig tart, s négy fokon megy végbe 6-6 éven keresztül:

- 1) az anya és a család nevelése
- 2) anyanyelven tanító iskola minden községben
- 3) latin iskola (gimnázium) minden városban
- 4) akadémia (egyetem) minden országban^{(12),(13)}

Sárospatakon írta a Lucidarium című könyvét is, mely 150 leckét tartalmaz. A leckék fölött képekben mutatja be a teljes világot a gyermekeknek: az erkölcsi, társadalmi ismereteket, a növény- és állatvilágot stb.

A Schola Ludus című könyve dramatizálva dolgozza föl a tananyagot, hogy az iskolák diákjai színpadi játékként előadva még mélyebben értsék meg és sajátítsák el az ismereteket.⁽¹⁴⁾

Comenius iskolájába járni, pataki diáknak lenni mindig rangot jelentett. Az iskolában háromféle diák volt: úrfi, közrendű és inas. A közrendű tanulók kevésbé szegény szülők gyermekei voltak. Ezek jó szülei minden szünidő végén otthon

telerakták a szép fehér zacskókat és tarisznyákat levesbe való száraz tésztával, gyúrni való liszttel, lencsével, paszullyal, kölessel. Adtak melléje jókora szalonnaszeleteket is. Ezek a batyus diákok képezték a zömét az intézet ifjúságának másfél száz éven át.

Az igazi, régi pataki diákok jellegzetes köztársaságában mindent átható erő és autonómia volt. A világ semmiféle diákja nem mondhatta el iskolájáról azt, amit a pataki diák a patakiról: Az én házam az én váram. Övé volt az iskola egészen, annak minden köve, minden homokszeme, minden vagyona...⁽¹⁵⁾

A debreceni református kollégium a sárospataki mintájára jött létre 1657-ben. Ez a város a kálvinizmus egyik fellelegvára lett. Keményen kiűzte falai közül nemcsak a katolikusokat, de még nagyobb haraggal a többi protestáns felekezet híveit. Az oktatás nyelve latin volt. A magyar beszédet tiltották. A debreceni diákok ruháit Rákóczi György tervezette Bethlen Gábor fejedelem rendeletére: bokáig érő fekete köntös volt, elől sűrűn tele fehér gombokkal. Erre vették fel a sárgaszegélyes zöld posztóköpenyt, a tógát, a fejre magas, henger alakú nyestbőr süveg került, a lábbeli fényes, fekete csizma volt.⁽¹⁶⁾

Ugyancsak 1657-ben az egri érsek Kassán alapított egyetemet, s az oktatást a Jézus Társaság tagjaira, a Jezsuitákra bízta.

A reformáció következtében kialakultak a protestáns iskolák. Az evangélikus vallás a városi német polgárság körében, a református vallás pedig a parasztság (mezővárosok) körében terjedt el. Emiatt az iskolázás is megoszlott a három felekezet között.

A bártfai evangélikus iskolában naponta két váltásban folyt az oktatás. Az első reggel 5-10-ig tartott, majd átvonultak a templomba istentiszteletre. A tanítás 12 órakor folytatódott.

Brassóban nemcsak híres iskola működött, hanem Honterius János evangélikus püspök alapításával nyomda is működött, ahol kizárólag tankönyveket

készítettek. Magyar, latin, német, görög nyelven nyomták a könyveket, sőt román nyelvű könyveket is. A világon az első román nyelvű könyvet 1544-ben Nagyszebenben nyomták magyar fejedelem parancsára: iskoláskönyv volt. Az első román nyelvtant Budán nyomták 1801-ben.⁽¹⁷⁾

Visszatérve Erdély kulturális helyzetének elemzéséhez, említést kell tenni a pedagógia másik nagy alakjáról: Apáczai Csere Jánosról. Székely paraszt családban született Erdélyben, Apáca faluban 1625-ben és Kolozsvárott halt meg 1659-ben. Hollandiában képezte magát az erdélyi református püspök ösztöndíjával. Megírta az első magyar nyelvű tudománytárat - ami részben külföldi munka magyarra fordítása és rendszerezése. Ez utóbbiban van legnagyobb értéke.⁽¹⁸⁾

"Nem halok meg addig, amíg magyar nyelven nem közlöm a magyarokkal az összes tudományokat..."⁽¹⁹⁾ Enciklopédiája felöleli a mechanika, csillagászat, fizika, kémia, földrajz és geológia tudományokat. Ez a könyv már több volt, mint egyszerű tankönyv, mert rendezte, áttekinthetővé tette a különböző tudományokat.⁽²⁰⁾ Ellenségei nem tudták és nem akarták őt megérteni és gáncsolták szándékai megvalósítását. Enciklopédiáját nem tartották szükségesnek tankönyvként bevezetni. Környezete Apácaiban a hagyományos rend megbontóját látta, és nem ment utána. Pedig az iskolamesterek és idegen professzorok után ő az első *magyar tanító!*

Erdély iskolái annak a kornak a leghíresebb és legjobban felszerelt oktatási intézményei voltak. A tanítás nyelve mindenütt a tanítók anyanyelve szerint folyt.

Az 1630-40-es években élte fénykorát a gyulafehérvári *akadémia*, amely 1658-ban elpusztult. A törökök feldúlták híres könyvtárát fölégették, az iskola épületével együtt. Szertárainak gazdagsága, korszerű szemléltetőeszközei mindig híresek voltak. Az akadémia hallgatói között találjuk Körösi Csoma Sándort, Benedek Eleket, Sütő Andrást, Köpeczi Bélát és másokat.

A XVII. század végén az iskola kiemelkedő tanára volt Pápai Páriz Ferenc, akinek első magyarnyelvű egészségügyi tudományos munkája a Pax Corporis.

2.6. A Haabsburg uralomtól a szabadságharcig

Az oktatás helyzete a török uralom után

A törököt 1686-ban kiűzték Budáról, s egy év múlva az egész ország területéről kiszorították.

A bécsi udvar a zömében nem magyar ajkú vidékeken segítette az iskolák terjeszkedését, Nagy népvándorlás vette kezdetét az országban: szerbek menekültek a Szerémségbe, Ráckeve és Szentendre térségébe, hatalmas rajokban özönlöttek a románok is Erdélybe a Havasalföldről. Így néhány év alatt a magyar lakosság elveszítette ott számbeli többségét.

1776-ban bécsi rendeletre előírták, hogy Karlócán a szerb és román iskolák tantermeit be kell rendezni asztalokkal és padokkal. Ezekről, valamint író- és rajzeszközökről az udvar gondoskodik. Az ábécés könyvek is nemzetiségi nyelveken jelentek meg, a tanítás nyelve szerb, illetve román nyelv volt. A tankönyveket is bécsi bizottság osztotta szét 10.000 - 10.000 példányban, ügyesen. Továbbá kiosztottak még 5736 tintatartót, 5736 palatbálát, 2674 ollót, 2874 tollkést, 17090 ceruzát és 478 bála papírt.⁽²¹⁾

Bécs tehát feltűnően bőkezűen és megkülönböztetett gondoskodással segítette a Magyarországon lévő román, német és szerb iskolákat a magyarokkal szemben, akiknek ilyen taneszköz-ajándékot nem juttatott.

A német törekvések ellenhatásaként egyre jobban terjed a magyar anyanyelvű oktatás. A XVIII. század közepétől válik a latin nyelv az oktatás nyelvéből egyszerű tantárggyá, bár főtantárggyá. Az egyházi iskolák szemlélete modernizálódott, tantárgyai között helyet kaptak a természettudományok. Szakszerű, pontos tankönyvek jelentek meg, szertárak létesültek.

Bár még mindig a fiúk nevelése van előtérben, 1784-ben megjelenik az első, leányoknak szánt tankönyv, a "Leány á-b-tz". Az általános oktatás ugyan még csak eszmény, de a gyerekek egynegyede - az unitáriusokénak fele - járt iskolába. Legtöbben csak elemi népiskolába járnak, de a XVIII. század elejétől egész sor új középiskola is létesült, leginkább Erdély városaiban.

A maguk korában Apáczai és Mikes Kelemen még csak kívánták, hogy a népiskolák tanulóinak jobb volna - amikor már írni és olvasni tud - valamilyen mesterséget tanulni, mert a mesterségek és a kereskedés hajtanak hasznot egy országnak.

Ez az óhaj ez időtől kezd valósággá válni. A korábban kizárólag papi pályára készülő ifjúság körében sokasodnak a világi ismeretek iránt érdeklődő diákok, elsősorban az orvosi és mérnöki tudományoknak van vonzereje. Az ekkor már körzővel és vonalzóval dolgozó Bolyai János a matematikai gondolkodást forradalmasítja az iskolában.

A nevelési módszerek is jelentős fejlődésen mentek keresztül. Az olvasni tanítás új, hatékonyabb módját *hangoztató módszert* propagálta Szőnyi Nagy István "Magyar Oskola" című könyve. (Kolozsvár 1695)⁽²²⁾

Az aritmetica szükséges a polgári társaságbeli életben, a négy alapművelet elsajátítása mellett már hangsúlyt fektetnek a tört számok megismerésére is.

A falusi iskolákban a gyakorlati életre nevelés került előtérbe. Ennek legnagyobb hatású tankönyve a Gazdasági Kistükör: elemi könyv a honi szorgalom és értelmesedés előmozdítására.

A szakfelügyelők tekintélye igen nagy: "Bíró uram parancsára a négy lovas szekér viszi őkegyelmét Almásra vizitálni."⁽²³⁾

Az iskolai rendelkezések csak igen általánosak. Kis Gergely professzor a falusi iskolák inspektora 17 pontban foglalta össze 1786-ban népiskolai utasításait; "A falusi oskolamesterek kötelességét".

...a falusi oskolák célja, hogy tanuljanak a gyerekek olvasni, írni, énekelni... az aritmeticát, históriát és egyéb dolgok kezdetét.⁽²⁴⁾

A tanító nőülését az iskolai törvények több helyen tiltották. Az egyszobás tanítói ház, ahol, a gyerekek a tanulás céljából jöttek össze, alkalmatlan arra, hogy a tanító családotul lakja. Az iskola fenntartásához, a tanító jövedelméhez a földesurak is hozzájárultak adományaikkal.⁽²⁵⁾

Az oktatási segédeszközök közül ekkor jelennek meg az első fekete írotáblák, mellettük egy kottának *kilinázott* fekete tábla, valamint egy számvetési tábla osztálytermenként. A tanulók palatáblát használtak.

Már a múlt század első felében terjedt el a magyar iskolákban LANCASTER kölcsönös tanulási módszer, azaz a tanító legtehetségesebb tanítványait bevonta a tanítási munkába.

Az elemi népiskolákban a kicsik félórás váltásokkal betűzést, szótagolást, olvasást; kis szünet után számolást tanulnak - Russ számoló golyókkal vagy apró fácskákkal. Az udvaron testgyakorláshoz készült eszközökön játszanak, majd rajzolás és éneklés után ér véget a tanítás, ami reggel nyolctól délután négyig, nyáridőben hatig tart, két órás ebédszünettel.⁽²⁶⁾

1735-ben új tankönyveket adtak ki Kassán, Egerben, Budán és Kolozsvárott, egységesen 6 kötetben a hat osztály anyagát.

Először ezekben található magyar történelmi tananyag. Ekkor jelennek meg az iskolákban a térképek és a földgömb, a debreceni kollégiumban pedig a csillagászat tanításához egy éggömb. 1741-ben a kollégium tanárai javasolták az

iskolai versenyszellem kialakítását a tanulók között. Indítványozták, hogy a három fő ünnep körül a szünet ne egy-egy hónapig, hanem csak két hétig tartson. A testi fenytől lehetőleg tartózkodni kell. A gyengébb tanulókat nem büntetéssel, hanem buzdítással kell ösztönözni.⁽²⁷⁾

Az 1700-as évek közepétől a piarista iskolákban a tanítás nyelve fokozatosan a magyar lett. A Tanítás délelőtt és délután 2,5 órányi volt. A tanév hossza novembertől szeptember elejéig tartott.

Egy XVIII. századi tanárképzős jegyzet a gimnáziumi tanárok eredményes működéséhez 11 féle követelményt állít. Igaz, hogy csak az utolsó helyen, de már megjelenik mint előírás "a tanár eszközei a remélt nevelési eredmények érdekében" is.

Figyelemre méltó, hogy ezen eszközökről ekkor már egyáltalán írásbeli említést is találunk. Iskolai segédkönyvként már a XVII. században megjelentek a magyar nyelvű népszerű tudományos ismeretterjesztő művek.

Ilyenek például:

Pető Gergely:	Rövid magyar krónika	Kassa	1660
Mennyői Tolvaj	Az arithmetikának...	Lócse	1693
Ferenc:			
Lázár János:	Gyermekek geographiája	Nagyszeben	1750
Molnár János:	Régi jeles épületekről	Nagyszombat	1760
Kranitz :	Bábamesterségre tanító	Debreczen	1766
	könyv		
Horváth György:	Természetnek és	Győr	1775
Szőnyi Benjamin:	Gyermekek physikája	Pozsony	1774

A földrajz és történelem könyvekhez mellékletként térképek is tartoztak.

E könyvek egy része ekkor már szép, ízléses külalakban jelent meg. II. Rákóczi Ferenc szép, bőrkötésű, virágdíszes, kislakú könyvből tanulta az ábécét, és a magyar-latin szópárokat Munkács várában édesanyja segítő közreműködésével.

Az iskolai használatú könyvek viszonylag nagy száma még akkor is számottevő, ha azt számítjuk, hogy félezer év telt el azóta, hogy valamelyik káptalani iskolában (Esztergomban, Veszprémben vagy Fehérváron) egy diák lejegyezte a magiszter előadásait, és ezzel megírta az első magyarországi iskoláskönyvet, mely ma igen jelentős iskolatörténeti emlékünkné, egyik legbecsesebb taneszközünk.⁽²⁸⁾

Az 1777-es és az 1806-ban kiadott Ratio Educationis úgy rendelkezett, hogy a magyarul nem tudó vidékeken a magyar nyelvet megtanítani szándékozó tanítók és a tanulók számára két nyelvű *tükörszöveges* ábécés könyvet kell kiadni.

A fenti rendelkezésben megfogalmazódott, a gyakorlatban pedig megvalósult a *nevelésügyi- közoktatási szabályzat* lényege.

Ebben a kétnyelvű megoldásban Comenius szellemét érezhetjük.

Az 1825. évi országgyűlés új fejezetet nyitott népünk történetében. A vezérlő eszméket Szechenyi István és Kölcsey Ferenc fogalmazta meg a jó ügy iránti érzéssel: "Jelszavaink valának: Haza és haladás!".

"Amióta élek, kimondhatatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejtésére. A magyar nemzet földicsóitása él minden csepp véremlben! Bizonyos órákban megesküdtem magamnak, hogy - miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nemcsak az ország föltámadásának, de nemzetünk egykori nagy kifejtetőségének legbiztosabb jelei - mindent el fogok követni... mit e kettős célnak elérésére lelkem sugall..."⁽²⁹⁾

"A magyarnak műveltséget adni azért, hogy honában maradhasson. Magyarország nem volt, hanem lesz"

Széchenyi külön munkában nem foglalkozott az iskola és a nevelés ügyével, de mint nagy szellem, alkalmat tudott találni a nagy eszmék és elvék kimondására,

melyek máig sem veszítették el érvényességüket a tanítás és nevelés korszerűsítése terén.

A magyar szabadságot írásba fogláló 1848. évi XX. tv. 3. pontja kimondta: minden bevett vallási felekezet egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek.⁽³⁰⁾ Ez alapot és lendületet adott az iskolaügy további fejlődésének, igaz azonban, hogy ehhez kerek húsz esztendőnek kellett eltelnie...

2.7. A kiegyezés hatása az iskolák működésére

1867-ben létrejött az Osztrák-Magyar Monarchia. A magyar kormány közoktatási minisztere báró Eötvös József így fogalmazott: ha van feladat, amelynek megoldására az állam hatalma elégtelen, az a népnevelés. Új feladat ez, melyet csak maga a nép oldhat meg. Ha valamely ország a kultúrában visszamaradt, akkor az iparban, a mezőgazdaságban, tehát az anyagiakban is természetesen fejletlen⁽³¹⁾ A magyar tudomány zászlóját olyan magasra kell emelnünk, hogy azt hazánk határain túl is meglássák, és megadhassák neki az illő tiszteletet.⁽³¹⁾

Magyarországon 1868-ban iktatták törvénybe az Eötvös-féle kötelező népoktatást. Abban az évben a felmérések alapján az írástudatlanok számaránya 65,6 % volt. Az államháztartásnak minden egyes település előjáróságának új kötelezettségekkel kellett szembenéznie.

A 6-12 éves korúak kötelező iskoláztatása mellett az 1868-as törvény 38.tc.30. paragrafusa előírta: "A közösség tartozik az iskolát földgömbbel, térképpel, táblákkal, természetrajzi ábrákkal és minden szükséges, elegendőszámú taneszközzel felszerelni." A szükséges taneszközök jegyzékét egy 15 évvel későbbi feljegyzésből tudhatjuk meg. "+A tanszoba bútorzatát képezik: Ő felségének arczképei, szentképek a római és görög katolikus iskolákban, az iskolapadok, a katedra, fekete falitábla, *falióra, köpöladák*, sarutisztító vasak, ruhatartó és szekrény".⁽³³⁾

Nincs olyan falusi tanító, kinek a legtöbb és legnagyobb kellemetlenséget a tanszerek és tankönyvek hiányos beszerzése ne okozná minden tanév kezdetén.⁽³⁴⁾

A beszerzési gondok mellett különösen gátolta népoktatásunk haladását az a körülmény, hogy a tanítók nagy része a legszükségesebb taneszközöket (pl. földgömb, térkép) maga sem ismeri, s azokat a tanításban használni nem képes.

Eötvös a törvény tervezetét véleményezésre megküldte az önkéntes száműzetésben élő Kossuth Lajosnak, aki mindenben egyetértett azzal. "Az államnak minden vallásfelekezet mellőzésével közös nemzeti iskolákat kell alapítani és vezérelni..." írta többek között válaszában Kossuth.⁽³⁵⁾

A későbbi vallás és közoktatási miniszter gróf Zichy János így ír kultúrprogramjában az előtte álló feladatok megoldásáról:⁽³⁶⁾

"Eltökélt szándékom az iskolák számát százával szaporítani, és az általános kultúrnívót emelni, hogy mindenki elvégezhesse a hat osztályt, és ezáltal részévé váljon a politikai jogoknak... Kultúrmissziót akarok teljesíteni, s bár respektálok a felekezetek jogait, nagy számmal fogom az iskolákat államosítani."

A miniszter által örökölt gondok lényegében azonosak az évtizedekkel korábbiakkal, ugyanakkor a feladatok megoldásának módját is helyesnek látja a nagy elődök által fölvázolt úton elvégezni.

Egyre több szó esik az iskolák minőségi színvonalának emeléséről is, lépést tartva a hazai és világméretű fejlődéssel. Ennek a munkáéának a megvalósításához nagy segítséget adott a Magyar Tudományos Akadémia tevékenysége.

3. Szemléltetés az oktatásban a századfordulón

Minden ismeret kezdete az észrevétel. A szemlélet: tartós észrevétel. Amilyen a szemlélet, olyan a képzet. A képzetek megtartása az emlékezet. Az oktatás, kezdetek óta kisebb-nagyobb hangsúllyal jelentőséget tulajdonít a szemléltetésnek.

Mint önálló tantárgy a szemléleti oktatás az értelem és beszédképesség fejlesztését célozza a népiskola alsóbb osztályaiban.

Az Eötvös-féle népiskolai törvény a szemléltetést, a szemlélet, oktatást csak a községi és állami iskolákban mondja ki kötelezőnek, egyéb iskolákban annak tanítását az iskolafenntartóra bízta.

1879 elején a Néptanítók Lapjában jelent meg a föllelhető első tanszerjegyzék. Ebben különféle tankönyvek, gyakorlókönyvek, tantervek, utasítások, nyomtatványok, anyakönyvek, bizonyítványok, szemléltetőképek, színezett táblázatok, földgömbök, térképek felsorolása látható ármegjelöléssel. A jegyzék alapján olvasható, hogy a tankönyvek nagy része a magyarországi nemzetiségek nyelvén is kapható. A legtöbb iskola dotációja azonban olyan szegény, hogy szemléltetőeszközökre nemigen jut. Ezért sok helyen a tanítónak magának kell a tanszereket készítenie és gyűjtenie, mégpedig a gyerekek közreműködésével...

A szemléltetés hasznosságát bizonygató számos cikk, leírás és beszámoló eredményeként az iskolák felekezeti különbség nélkül, sőt állami támogatással megkezdték a taneszközök beszerzését. A millennium évében 1896, július 13-án kelt tanszerjegyzék mintegy ezerfélét sorol fel a tantárgyak sorrendjében. Már a kis falusi iskolákban is alkalmazhatják a mikroszkópot, optikai készülékeket, teleszkópot a csillagászathoz, rajzokat kivetítés céljára, phonográfot viaszhengerekkel hangfelvétel céljára, stb.

3.1. Képek, képeskönyvek, képes levelezőlapok, plakátok

A századfordulón a különféle szemléltetőeszközök között a képeknek fontos jelentőséget tulajdonítottak. A kép sokkal jobban felébreszti a gyermek figyelmét, mint a pusztá magyarázat. A közoktatásügyi miniszter évente sok művészi festményt, képgyűjteményt ajándékoz az elemi iskoláknak, de milyen kevés mégis a megajándékozott iskolák száma! Azt tanácsolja, hogy a hiány pótlására a tanítók használják a képes levelezőlapokat is az ország megismerésére, középületek, szobrok tanulmányozására és a földrajz oktatására. Mennyivel egyszerűbb a síkságok, hegyek, városok bemutatása képeslapokon, mint azok száraz tanári leírása. Ugyanez a haszon mutatkozna a történelem tanításában.

A tanítónak azon kívánsága, hogy minden iskolában, osztályban legyenek szemléltetőképek, eszközök, az teljesen jogos. Ahol ezek hiányoznak, ott ne is várjunk korszerű, értelmes és eredményekben gazdag tanítást. Ha végig nézzük a múlt századvég pedagógiai újságait vagy a Hivatalos Közlönyt, számos képeskönyv ajánlását találjuk bennük:

Szemléltető oktatás képekben 86 színes táblán 6 forint 66 krajcár; Magyarország 63 vármegyéjének, Horvátország megyéinek és Fiume térképe 81 db-os készlet + atlaszok.

Néhány német nyelvű (osztrák) fali térképe kitiltottak, mert hazánkra nézve téves adatokat tartalmazott.⁽³⁷⁾

Gerold-féle falitáblák, tablóok a természetrajz szemléltető oktatásához:

állattani képek	13	fűzetben
növénytan képek	3	fűzetben
fák képei	5	fűzetben

A teljes készlet ára: 84 forint

Kaphatók továbbá *földgömbök, tellúriumok, planetáriumok, éggömbök, holdgömbök és gyűrűgömbök.*

Újsághirdetésben ajánlják a rajz-, kotta- és irattartó készülékeket, szemléltető táblázatok keretezését.⁽³⁸⁾

A tankönyvek illusztrálása különösen fontos nálunk, ahol sok a zsúfolt iskola, mert ott nehéz a szemléltető képeket bemutatni, s tankönyvek képeit a tanulók idővesztés nélkül nézhetik.⁽³⁹⁾

Néhány tanító véleménye szerint nem kell híres férfiak arcképét ott bemutatni, mert a tanulók számárfület csinálnak nekik...

Az oktatás szemléltető eszközei eddig a faliképet, tankönyvek és a vetítésre alkalmas diapozitív üveglemezek voltak. A gyakorlati élet követelményeinek egyik sem felelhetett meg, mert 1907-ben Budapest egyetlen elemi iskolájában sem volt teljes diakép gyűjtemény. Ezek után elképzelhető, hogy milyen volt a helyzet e témával kapcsolatosan vidéken!

A beszerzés legfőbb akadálya volt azok rendkívüli drágasága.

Vizsgálni kezdték, miként használhatók fel a képes levelezőlapok az iskolákban, s mekkora az árkülönbség a nagyméretű képek, diapozitív üveglemezek és a szóban forgó új felfedezés között.

A kisméretű képeslapokat tükörrendszeres *szkioptikon* segítségével a faliképnél nagyobb méretűre is kivetíthették, a célnak teljesen megfelelték, elterjedtek. Fillérékért lehetett hozzájutni is, így gyorsan és tömegméretekben terjedt el a képeslap az iskolákban.

Értékes szemléltetési módnak tartották a cselekvések színpadszerű bemutatását, a történelmi események diákszínjátzását. Az ilyen szemléltetés mellett

a gyermek örömmel tanulta meg azt, amit egyébként csak száraz előadásból, élettelen szövegből ismerhetett meg.⁽⁴⁰⁾

A vizuális figyelemkeltés új eszköze a plakát. A kereskedelemben és a reklámágazatban bevált üzenethordozót legalább egy évszázada alkalmazzák tanítási segédeszközként. A művészi plakát a múlt század 90-es éveiben Amerikában ütötte fel a fejét. A plakát csak egy eszköz valamelyik cél eléréséhez: fölhívni egy névre, egy tárgyra, új ismeretanyagra azok figyelmét, akik addig aziránt nem érdeklődtek. A plakát a fiatalok esztétikai nevelésében fontos szerepet kapott, akár díszítő, akár tájékoztató jellegű volt az oktatás menetében megtalálta a maga szerepét és helyét.

4. Taneszközök az iskolában

"A legtöbb helyen még ma is szokásban van, hogy az iskolaszoba falai tele vannak aggatva különféle képekkel, ábrákkal, térképekkel, olyannyira, hogy a falakból csak itt-ott látható tenyérnyi darabocska. Mivel a szemléltető eszközökre és a mögöttük lévő falra lerakódó por a tanulók egészségét veszélyezteti, ha rajtam állna, én nem tartanék semmiféle eszközt a falakon, hanem beraknám a szekrénybe, és szükség szerint onnan szedegetném elő..."⁽⁴¹⁾ Így aggályoskodott egy pedagógiai cikk írója 100 évvel ezelőtt.

A különféle vélemények több ponton ütköztek egymással:

Állandóan elől kell-e hagyni vagy elzárva tartani; a falon maradjanak-e a különféle tárgyak, eszközök, vagy szekrényben tartsák azokat?

Egyik nézet szerint az eszközök mindig legyenek a gyerekek előtt, mert ez jó ismétlése a tanultaknak. Ellenérv: a gyerek megunja a szemléltető képeket, eszközöket, ha mindig maga előtt látja. Elromlanak, ha nem zárjuk el mindig.

Döntő ellenérvék! A mögöttünk levő több évtized alatt mindkét irányzat győzedelmeskedett - természetesen felváltva.

4.1. A tanulók eszközei

Az Apáczai Csere János által írt Magyar Encyclopaedia a tanulók számára írt kézikönyv szerepét töltötte be. Olyan könyvecske volt, amelyet a tanuló magával hordhatott, s mint lexikont használhatott. Nem tudományos színvonalon álló, hanem ismeretterjesztő munka. Találhatunk benne logikát, gyakorlati orvostudományt, állat- növény- és ásványtant, hadi építészetet, erkölcsant, földrajzot, történelmet és teológiát. Mindenből egy keveset, mindenből a legfontosabbat.

"Könyv, ceruza, írófüzet, palatábla, palavessző. Toll és tinta is tanítási eszközök, a számológép is az. A rendes tanuló vigyáz a tanulási eszközeire, nem rongálja nem cserélgeti azokat."⁽⁴²⁾ - olvasható egy iskolai rendtartásban.

A tinta készítésének a receptjét ismerték a tanulók, gyakran nem is üzletben vásárolták meg: zöld gálic + forró víz + cukor⁽⁴³⁾

Ezekből a leírásokból érezhető, hogy az oktatás mellett a fiatalok nevelésére mennyire nagy figyelmet fordítottak. Ugyancsak a millenniumi időkből származó pedagógiai lapok hirdetéseiből tudjuk meg azt is, hogy még milyen taneszközökkel kerültek kapcsolatban a tanulók: Mindennemű iskolapadok, torna- és játékszerek, atlétikai cikkek, méret szerint beállítható iskolapadok, internátus berendezések, mázolt iskolatáblák, táblai körzők, rajztömbök, rajzfüzetek, festékek árjegyzékét közölték.

Elmaradhatatlan és nélkülözhetetlen volt minden iskolában a tanóra kezdetét és végét jelző iskolacsengő - a kézi csengettyűtől a fölfüggesztett sındarabon át a villamos csengőig többféle változatát használták.

Megszólaltatását a tanítók többnyire jutalmazásképpen bízták a tanulókra, akik jó érdemjegyek megszerzésével versengtek a megbízatásért. Így vált az iskolacsengő a tanulást igen hatékonyan serkentő eszközzé.

Érdekességgént említhető e témáról, hogy ahol még ma is álló régi iskolaépületek tetején kis tornyocskát látunk, az kizárólag az iskolacsengő elhelyezésére szolgált, a kötele pedig a tanterembe lógott. Ilyen épületek Nyáradremetén, Kiskőrösön még ma is állnak.

4.2. Tanszergyártás, tanszer-kereskedelem, tanszerraktár

Az oktatás tartalmi színvonalának és az ipar fejlődésének köszönhetően megjelentek a széles kínálattal jelentkező - új iparágat jelentő -tanszergyárak, és szép profittal dolgozhattak a tanszerkereskedések is. Bár az iskolák egységes eszközellátottságára törekvés jellemezte e kultuszminisztériumot, de az anyagilag jobban támogatott intézményekben néhány tantárgyhoz nagyon gazdag eszközpark gyűlt össze. A termékek listájából egyértelműen leolvasható, hogy a fizika-kémia tantárgyak e tudományok fejlődésével lépést tartottak, az oktatásban minőségi változás állt be. Az iskolák *szertáraiban* a szilárd, légnemű és folyékony testek erőműtanához 19 féle, a fénytán oktatásának szemléltetéséhez 7 féle, a hangtanhoz, delejességhez (mágnesesség) villamossághoz tucatnyi új eszközt tároltak.

Vegyteni eszközök: üvegcsövek, szűrőpapír, szilárd anyagok 49 féle (kén, gyertya, magnézium) folyékony anyagok 14 féle (higany, savak, stb.). Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum Hivatalos Értesítője című hetilapban rendszeresen jelentek meg a legújabb és már beszerezhető tanszerek jegyzékei. A kereskedők kínáltak több, mint száz féle különböző tintát, tusfélét, kihúzó, vonalzó, törőgumit, stb.

Az elemi földrajz a népiskolák III.-IV. osztálya számára 56 képpel, az V. - VI. osztálynak 64 képpel; Kis képes biblia 70 fametszetű képpel című könyveket Magyarország hercegprímása Ö. eminenciája leiratában a székesfőváros összes elemi iskoláiban kötelezővé tette.⁽⁴⁴⁾

Mindennemű hangszerek (hegedű, cimbalom, fuvola, harmónium, zongora) kaphatók iskolák részére, továbbá füst és szag nélküli többszínű görög tüzet ajánlott a gyártó, egy aradi patikus.

Görögtüzet iskolai célra ajánlani nem lehet fölösleges, mert a tanítók által rendezett mulatságok a mainál gyakoribbak voltak, nemcsak farsang idején...⁽⁴⁵⁾

Tanszerraktár

"A tanszerraktár nem egyéb, mint tanszerkereskedés, mely a magyar királyi vallás- és közoktatási minisztérium és Görög István budapesti kereskedő között 1876. június 10-én megkötött szerződés értelmében Budapesten a Hatvani utcában megnyitott..." A főreáliskolából és a tanítóképzőből rendelték ki egy-egy tanárt a tanszerraktár felügyeletére. A szabályzat 27 pontban írja elő mindazt, amit a felügyelő-bizottságnak és a raktártulajdonosnak a tanszerraktár ellenőrzésére és fejlesztése érdekében szem előtt kell tartania. A felügyelőbizottság állandó érintkezésben volt a tanszerkészítő kisiparosokkal és utasításokkal látta el őket. Magánosok megkeresésére a legkülönbözőbb tanszerekre nézve adott véleményt és tanácsokat. A bizottság a kitűnő - külföldiekkel azonos minőségű - hazai tanszereket készíttetett és szállíttatott a hazai tanintézeteknek.

A Hatvani utcai tanszerraktáron kívül legalább nyolc működött Magyarországon területén, valamennyi speciálisan szakosodva valamilyen szemléltetőeszköz forgalmazására. Úgy tűnik a kínálat meghaladta a keresleti igényeket.

"Kéri a középiskolai tanárság, hogy a magas minisztérium létesítsen egy *állami tanszerkészítő intézetet*, mely az iskolákat kötelező tanszerekkel, szemléltetőeszközökkel lássa el!"⁽⁴⁶⁾

Ez a kérés arra enged következtetni, hogy az oktatók kezdték megsokallni egy idő után a kereskedelem által diktált tanszerek áradatát, és gyökeres változást igényeltek az ellátás területén. Ettől remélték az egyéni érdekektől mentes, kizárólag pedagógiai szempontok szerint készített, egységes szemléltetőeszköz-ellátottság megvalósulását.

4.3. Korszerű oktatókészülékek a század végén

A műszaki eszközök tökéletesítésének fölhasználásával a tanító az adott tárgyat nem közvetlenül, hanem egy készülék közbeiktatásával mutatta be. A

szakirodalomban olyan eszközök nevével találkozunk, amelyek ma már csak a kutatók előtt ismeretesek. Mivel ezek mindegyike a maga korában a fejlődést jelentette, az oktatást segítő, kultúrát terjesztő szerepe volt, érdemes felidézni azon eszközök nevét, melyek dédapáink érdeklődését fölkeltezték:

auxetofon → beszélőgép, bioscop → kinematográf, fonográf, fonokinetoszkóp → hangos mozgóképvetítő, gramofon, mágikus korong-öszozi, sztriboszkóp, skioptikon → varázslámpa, vetített képek; álló és mozgó változatban.

Elgondolkodtató, hogy a legjobban elkészített oktatást segítő eszközök is csak heves viták után és nehézkesen mentek át a gyakorlatba és nyertek elfogadást országosan. Így volt ez a központi tankönyvellátással, s az oktatókészülékekkel, a film iskolai alkalmazásával és számos más szándékkal is.

4.4 Kiállítások, tanszermúzeumok

A kiállítások célja az elért eredmények bemutatása, az érdeklődő pedagógusok tájékoztatása a jelen és jövő oktatási eszközeiről.

A tanszerkiállítás az oktatás korszerűsítésének történelmi emlékezte.

Jelentős tanügyi kiállítások voltak a következők:

- ~ Országos Tanszerkiállítás Debrecenben 1894.
- ~ Tanszerkiállítás Temesvárott 1900.
- ~ A VI. Egyetemes Tanítógyűlés alkalmából tanszerkiállítás Budapesten 1904.
- ~ Pedagógiai és Tanszerkiállítás a Nemzeti Múzeumban 1927.
- ~ Általános Tanügyi Kiállítás Veszprémben 1930.

Taneszközök régen és ma kiállítás 1983. október 16. - 1984. március 31. Tata az Országos Oktatástechnikai Központ és az OPKM rendezésében.

A hazai tanszerkiállítás alapötletét külföldi kiállítások szolgáltatták. Később Magyarország is bemutatkozott külföldön az oktatásügy területén elért eredményeivel, (Londoni Magyar Kiállítás) a múlt század végén.

A magyar oktatás fejlesztését szolgálta, hogy a közoktatás állami irányítói rendszeresen küldöttséget küldtek a külföldi kiállításokra, s a látottakról tanulmányokat, könyveket jelentettek meg.

Az 1873 évi bécsi világkiállítás után Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi, valamint gróf Andrássy Gyula külügyminiszter kérésére "Német-, Francia-, Olasz- és Svédország, továbbá Svajcz, Würtenberger és az Amerikai Egyesült Államok" a kiállított tanszerek egy részét Magyarországnak ajándékozta.

Az ajándékozott tanszerek döntő lendületet adtak az első hazai tanszermúzeum felállításához, és annak első tárgyait képezték. 1873 az első magyar tanszermúzeum alapításának az éve. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) ezt az időpontot tekinti alapítási évének. Többszöri költözés után 1904-ben a Ferenc József Tanítók házában (a mai Tanért épületében) a Szentkirályi utcában nyert elhelyezést.

Minden tanszermúzeum és kiállítás a bemutatott kor , oktatási színvonalának történelmi emlékezete. A tanszerek története lényegében azonos az oktatás történetével. A közoktatás központi kérdésévé azonban csak a tömeges oktatás, a népoktatás kibontakozása után lett. A tanítás hatékonyságának növelésével kapcsolatos követelmények a közoktatás vezetőinek és az iparnak a figyelmét a taneszköz gyártás felé irányították.

A magyar múzeumügy több évszázados múltra tekinthet vissza, és sokszor kapcsolódott az oktatáshoz. 1945 és 1970 között annyi tárgy került múzeumi tulajdonban, mint előtte 150 év alatt.

A múzeumok száma 48-ról 180-ra nőtt. A múzeumi anyag is csak akkor válik élővé, ha sikerül az érdeklődést minél szélesebb körben felkelteni iránta.

A múzeumi tárgyak, iratok őrzése és tanulmányozása a további fejlődésünk egyik biztosítéka.

A múlt század végén megalakult első tanszermúzeumnak hármas feladat volt:

1. A hazai taneszközök gyűjtése és bemutatása
2. Új tanszerek használatának engedélyezése
3. A haza tanszeripar támogatása

A tanszermúzeum 1873-as megalakulása után 12 évvel is még mindig csak ládába csomagolva hevert az I. kerületi Tanítóképző egyik helyiségében. Az intézet hallgatói tiltakoztak e kialakult helyzet ellen.

Dr. Verédy Károly Abaúj-Torna vármegye tanfelügyelője már 1882-ben országos tanszermúzeum hálózatot képzelt el. Javasolta, hogy minden vármegyében gyűjtsék össze és mutassák be az akkor meglévő és kereskedelemben kapható valamennyi taneszközt, hogy a szakemberek megismerkedhessenek velük.⁽⁴⁷⁾

Verédy Károly a taneszközök bemutatása mellett javaslatot tett az iskolák épületeinek tájolására, tantermi méreteire, világítására, fűtésére, tisztaságára, pormentességére, vízellátására, egészségügyi felszerelésére és a tanításhoz nélkülözhetetlen taneszközök tantárgyankénti csoportosítására. Kidolgozta a tanszermúzeumi bizottság működési szabályzatát, a pénzkezelés módját. Országos árfogó elképzeléseinek meg is lett az eredménye, mert egymás után alakultak meg

megyénként a tanszermúzeumok, mint a megyei oktatás korszerűsítési törekvések megvalósításának pillérei.

Némelyik múzeum saját kiadvánnyal is rendelkezett.

Így például:

Heves megyei Általános Tanító - Egyesületek

M E G Y E I T A N S Z E R M Ú Z E U M Á N A K
részletes
tárgymutatója

Összeállította Demjanovich Teodor, a Tanszermúzeumi Bizottság elnöke.

A múzeum helye Gyöngyösön, a "Norma"-épületben

Megtekinthető vasár- és ünnepnapokon 10-12-ig, hétköznap 10-12-ig

Egy másik megye tanszermúzeumi kiadványa:

A

megyei tanszermúzeumok

szervezése és értékesítése

írta

Benedek János

kir. tanfelügyelőséghez beosztott állami iskolai igazgató

Felolvastatott a

"Besztercze - Naszód megyei Általános Tanító - Egyesület"

1895. október havi közgyűlésén

Ára: 50 fillér

Kapható Beszterczén a szerző kiadásában.

"Az OPK-t 1916, márciusában 320-an, a múzeumot 83-an látogatták" - írja egy fővárosi pedagógiai szaklap.⁽⁴⁸⁾

5. Tanszerjegyzék

Valamennyi iskolatípus iskoláinak életében, az ott folyó munka megtervezésében és gyakorlásában már egy évszázada igen fontos szerepet játszanak a tanszerjegyzékek. Ezek csakúgy, mint a tantervek az egyöntetű munkára törekvés biztosítékai. Ugyanakkor zsinormértékül is szolgálnak a kevésbé ellátott iskolák számára, hogy milyen beszerzési terveket kell teljesíteniük ahhoz, hogy utolérjék a legjobbakat.

A tanszerjegyzék készítésének előírt szabályai voltak.⁽⁴⁹⁾

1. *Az iskolában az azonos tananyag elsajátításához azonos eszközök álljanak rendelkezésre.*
2. *Elsősorban alapfelszerelésekre van szükség.*
3. *Az alapfelszerelések kiegészíthetők másodsorban szükséges taneszközökkel.*
4. *A tantestület tagjai lehetőleg öntevékenyen kísérletezzenek, szemléltessenek*
5. *Ha a tanszerjegyzék készítő szakbizottságok elkészülnek a jegyzék tervezetével, akkor azt véleményezés céljából bizottságon kívüli szakemberekkel is véleményeztetni kell.*
6. *A kész jegyzéket az árak pontosabb megállapítása céljából még néhány tanszerkészítőnek is meg kell mutatni.*
7. *Országos kiállításon be kell mutatni a jegyzékben felsorolt taneszközöket.*

A hozzászólások, vélemények begyűjtése után bizottság tárgyalja meg az eszközjegyzéket, és csak ezután terjeszthető fel a miniszter elé jóváhagyásra.

Alapvető szempont az is, hogy a taneszközök közül elsősorban a hazai gyártásúakat kell beszerezni, külföldi forrásból csak olyan beszerzés engedélyezhető a miniszter által, amelyet hazánkban eddig nem tudtak előállítani.

Készültek taneszköz-jegyzékek az elemi népiskolák, polgári iskolák és különböző középiskolák részére is.

5.1. Polgári iskolai tanszerjegyzék

A polgári iskolai tanszerjegyzék négy fő részből állt:

- I. Alapfelszerelés
- II. Másodsorban szükséges taneszközök
- III. Esetlegesen beszerezhető taneszközök
- IV. Függelék

A polgári iskola alapfelszerelésének szemléltető eszközei a következők voltak: 9-féle földrajzi térkép, 6-féle történelmi térkép, 4-féle szemléltetőkép, továbbá szkioptikon villamos lámpával, vászonernyővel és diaképekkel; emberi és állati csontvázak, falitáblák, mikroszkópok, ásványok, eszközök, laboratóriumi felszerelések, összesen 2 882,70 K (korona)

Fizika, számtan, rajz, kézimunka, testnevelés, ének-zene tantárgyak alapfelszerelésének ára összesen 3 963,90 K.

Ehhez járult még az iskolabútorok, könyvtári állomány beszerzésének teljes költsége is.

5.2. Népiskolák taneszköz-jegyzéke 1907.

I.	Az iskola földísztésére használt tárgyak	20 korona
II.	Magyar nyelv, írás-olvasás értelemgyakorlat eszközei	76 korona
III.	Számtnai és mértani eszközök	60 korona
IV.	Történelmi és földrajzi eszközök	141 korona
V.	Természetrajzi tárgyak	733 korona
VI.	Vegytani és természettani gyűjtemény	110 korona
VII.	Énektanítási felszerelések	141 korona
VIII.	Rajzoktatási felszerelések	108 korona
IX.	Fiú kézimunka tanítás eszközei	246 korona

X.	Női kézimunka-tanítási felszerelések	53 korona
XI.	Gazdaságtani és háztartástani felszerelés	633 korona
XII.	Testgyakorlás	a.) fiúiskolába 805 korona
	felszerelései	b.) leányiskolában 321 korona

Az említett tanszerjegyzék megjelenése után alig telt el két év, amikor miniszteri rendeletre az URÁNIA Tanszkozok Gyára nagyszabású diakép sorozatot állított össze a földrajz tanításához, közel 700 darab diaképet vettek fel a tanszerjegyzékbe, ezek használata engedélyezett volt a polgári fiú- és leányiskolák, felsőbb leányiskolák, kereskedelmi iskolák, tanító és tanítóképző intézetek, Gimnáziumok és reáliskolák számára.

5.3. A polgári iskola felszerelései

Az úgynevezett kispolgárság részére létesített polgári iskolai felszerelési jegyzék 1906-ban elég drága eszközöket tartalmazott. Részletes felsorolás helyett itt is csak az összesítést mutatom be.

Eszközök a

történelem tanításához	500 K
földrajz tanításához	700 K
biológia - kémia	2500 K
természettan	1500 K
számtan és mértan	200 K
szabadkézi rajz	600 K
ének	300 K
testnevelés	1500 K
kézügyesség	700 K
Női kézimunka	<u>300 K</u>

8800 K

A taneszköz-jegyzékek az idők folyamán gyakran változtak. Többnyire bővültek, de olykor az ellenkezőjével is találkozhatunk: például 1911-ben a vallás és közoktatásügyi miniszter engedélyezés helyett kitiltotta az ország összes iskolájából több tucat könyv és térkép alkalmazását, számos szemléltető táblát, számtani szemléltető készüléket, az Uránia Tanszerkészítő Gyár meteorológiai diaképeit, énekgépet, faliképeket, valamint a magyarságot sértő nemzetiségi tankönyveket is.

Visszavonta a miniszter a korábbi engedélyét számos taneszközre, így például

- ~ olvasó és számológép
- ~ számolóasztal
- ~ törtek szemléltetésére szolgáló készülék stb.

iskolai alkalmazására is.

Ugyanakkor újabb és újabb pályázatokat írt ki pedagógusok részére, és *verseny tárgyalásokat* hirdetett vállalatok részére új készülékek, szemléltetőeszközök előállítására.

6. Egyesületek az oktatás korszerűsítésének szolgálatában

Az általános népműveltség emelésére, az állami és egyházi iskolák mellett, részben ezek támogatására, a tanítás-tanulás segítésére különböző egyesületek jöttek létre. Ilyenek voltak például:

Országos Középtanodai Tanáregylet

Országos Köznevelési Egyesület

Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE)

Magyar Tanítók Kaszinója

Országos Református Tanáregyesület
Katolikus Középiskolai Tanáregyesület
Uránia Tudományos Egyesület
Országos Népoktató Egyesület
Gyermektanulmányozási Társaság
Országos Evangélikus Tanáregyesület
Magyar - Holland Kultúrgazdasági Részvénytársaság stb.

Ezek az egyesületek közelítőleg a felsorolás sorrendjében jöttek létre, rövidebb-hosszabb ideig működtek, többnyire egymástól függetlenül, egymással párhuzamosan, csoportérdekeket is szolgálva, de végső soron azonos cél érdekében: a magyarság és a nemzetiségek szellemi gondozására, ismereteik gyarapítására, a magyar nyelv és kultúra ápolására.

Az egyesületek közül *legtovább* a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület működött 1908-44 között, *legerősebb* pedig az EMKE volt, mely a pánszlávizmus és pángermanizmus, valamint a dákóromanizmus ellensúlyozására alakult az erdélyi magyarság védelmében 1885-ben. Társadalmi alapon működött 16 vármegyében, szervezett és fenntartott 268 állami és felekezeti iskolát (népiskolát) 77 óvodát, 238 könyvtárat, 154 dalos kört, múzeumokat.

Az egyesületekben bővelkedő korszaknak egyik furcsa "szerzeménye" volt a Magyar-Holland Kultúrtársasági Részvénytársaság, amely 1922-ben alakult Budapesten. Elnöke gróf Apponyi Albert volt. Az egyesületet és annak lapját a Magyar - Holland Szemlét a Magyar - Holland Bank támogatta. Ez az egyesület is a korszerű eszközökkel segített ismeretterjesztés szószólója volt.

Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter rendeletében hozzájárult ahhoz, hogy "az összes állami közép- és felsőfokú tanintézetek ifjúsága részére minden évben legalább hat, legfeljebb nyolc kötelező *filmelőadást* tartsanak.

Ezek a filmvetítések különösen a földrajzi, néprajzi és természetrajzi oktatást lesznek hivatva előmozdítani.

A filmvetítést még akkor is meg kell tartani, ha az netán a miniszter látogatása idejére esne.⁽⁵¹⁾

6.1. Iskolafenntartók vetélkedése

Magyarországon az állam mellett - olykor azt megelőzve - a legnagyobb iskolafenntartók az egyházak voltak. Közöttük nem hivatalosan, de mindig volt valamiféle verseny, ami végső soron az iskolaügy javára szolgált.

A katolikus iskolák több szerzetesrend kezelésében voltak: bencések, ferencesek, jezsuiták, minoriták, pálosok, piaristák stb. Közöttük is egyik leghíresebb volt a Budapesti Piarista Gimnázium, melyet 1717-ben alapítottak.⁽⁵²⁾ A források alapján (Iskolai Értesítő, leltári jegyzék) igényes iskola rajzolódik élénk, amely nemcsak a kor mindenkori színvonalához, hanem a szaktárgyak fejlődéséhez is igazodik. A szertárak eleinte a tanárok személyéhez kapcsolódtak, csak az 1848-as szabadságharc után váltak iskolai tulajdonná.

Száblák István az iskola tanára hazánkban másodikként léggömböt bocsátott föl kísérletezés, bemutatás céljából a gimnázium melletti térről a tanulók és a járókelők nagy csodálkozására.

A Piarista Gimnáziumban többféle szertár létezett. Az *ének szertár* 1903-ban 60 különféle vallásos ének kottáját sorolja fel sok száz példányban; 96 féle világi ének, énekeskönyv is található benne 220 példányban. *A történelmi és földrajzi szertárban* 33 féle művelődéstörténeti kép, 47 db földrajzi kép, 6 térkép található. A tornaszertárban 28 féle szer volt 245 példányban. *A rajz szertárban* gipsz szobrok, rajzolásra szánt használati tárgyak 151 példányban, továbbá építészeti és művészettörténeti könyvek. *A természetrajz szertár* rovar-lepke és ásványgyűjteményt tartalmazott, több száz darabos készlettel! A diákok gyűjtötték.

Valamennyi közül a leggazdagabb a *fizika szertár* volt. A világon föltalált műszereket, készülékeket az iskola 1-2 éven belül beszerezte. Bell a telefonját 1876-ban szabadalmaztatta Amerikában, de a következő évben ebben az iskolában már szemléltetésre használták. Ez az áttekintés sejtetni engedi, hogy a katolikus egyház mennyire szívügyének tekintette a budapesti Piarista Gimnázium fejlesztését.

A *református egyház* büszkesége a "Bodrog-parti Athén": a sárospataki Református Kollégium volt, melynek szelleméről, felszereltségéről a korábbiakban részletesen szóltam. Patakon kívül a református egyház híres iskolát tartott még fenn Kecskeméten, Pápán, Debrecenben, stb.

A sok szép eredmény ellenére a református egyház ügyét szívükön viselők mégis elégedetlenek voltak. "A kálvinista Magyarország a kultúra versenyében csak lépésben cammog, míg a többi felekezet mind nagyobb erővel fut..."

A reformátusok mindössze 6 óvodával és 2 nyári menházzal rendelkeznek, addig a görögkeletieknek 14 óvodája, 12 nyári menhelye, az evangélikusoknak 29 óvodája és 32 nyári menhelye, a katolikusoknak 196 óvodája és 48 nyári menhelye volt. A 244 katolikus intézettel szemben mindössze 8 a református;

Az egyházi iskolák államosítása is aránytalan. 1869-ben 2437 református iskola volt, a századfordulón 534-gyel kevesebb. A katolikusoktól 100 iskolát se vettek el, az evangélikusoktól 63-at államosítottak.

A református egyház veszít népszerűségéből, híveiből, bevételi forrásaiból, iskoláit államosítják a fenntartási gondjai miatt.

Az evangélikus egyház az iskolafenntartó egyházak közül nálunk az egyik legkisebb.

Elemi népiskoláinak száma	1886-ban	1638
	1907-ben	1319

1937-ben 395 volt.

A csökkenés itt is szembetűnő: államosítják az önmagukat fenntartani nem képes egyházi iskolákat.

Színvonalas oktatás bizonyíthatóan jelen volt az evangélikus iskolákban is, szerény számuk ellenére is.

Magyarországon az első *kabinetrendszerű* oktatást a Kőszegi Evangélikus Felső Leányiskolában vezették be az 1934/35-ös tanévben.⁽⁵³⁾ Egy évvel később az iskola öt tanára a maga szaktárgyának szaktantermi tapasztalatairól számolt be.

Az evangélikus iskolafenntartók legjelesebb intézménye volt a Fásorban épült Evangélikus Gimnázium. Gazdag szertárait, diákkönyvtárait, éremgyűjteményét a kormány 1911-ben 150 ezer korona folyósításával tovább gazdagította.

A Fasori Gimnáziumban tanult Wigner Jenő a későbbi Nobel-díjas tudós, Neumann János matematikus, a számítógép atyja. Tanárai közül 18 lett a MTA tagja...

Ez az iskola Európa egyik legkítűnőbb iskolája volt. Köszönhette ezt a hazai evangélikusság legnemesebb humanista tradícióinak, anyagi szempontból pedig a hazai jómódú zsidóságnak.

Közel 40 évi szünet után 1989 őszétől az evangélikus gimnázium újra megkezdte működését ebben az épületben.

A magyarországi *Izraelita Hitközség* számos iskolát tartott fenn. Több tucat elemi-, polgári fiú- és leányiskola, gimnázium, ipariskola, tanítóképző és árvaház tartozott a gondnoksága alá.

A századfordulón néhány lelkes izraelita kb. 1 millió aranykorona értékű megajánlást tett izraelita gimnáziumi alapítvány céljára. Az Izraelita Hitközség Alapítványi Főgimnáziuma megalakulása után néhány évvel a főváros szinte legtekintélyesebb taneszköz-gyűjteményével rendelkezett.

A pesti izraelita hitközség reálgimnáziuma és a zsidó leánygimnázium 1933-ban egy épületben kapott helyet, ma is ott működik a Radnóti Miklós gyakorló általános iskola és gimnázium.

6.2. Magyarország és Európa közoktatási helyzetének összehasonlítása

Az egyházak saját fenntartású iskoláikban mindent elkövettek a korszerű oktatás feltételeinek biztosítására anyagi, szellemi tekintetben egyaránt. Versenyben álltak a rangért, a fiatalok beiskolázásáért, létszámuk gyarapításáért. A versenyszellem oktatási szférára történő kiterjesztése valóban gyümölcsöző volt a magyar kultúra fejlesztése érdekében. Ám oktatásunk árnyoldalai mellett sem mehetünk el szó nélkül.

A XIX. század elején följegyezték, hogy Abán az iskola eléggé üres a gyermekeiket iskolába küldeni nem akaró szülők lustasága miatt, de könyvek és tankönyvek hiánya miatt is.

Széchenyi István 1841-ben rámutatott arra, hogy a hazai nevelés ügye javításra szorul. Az iskolák nem a társadalom valódi szükségletei számára nevelik az ifjakat. Ezért van az, hogy sehol sincs annyi tanult, mégis egészében hasznavehetetlen ember, mint nálunk. Nevelésünk ügye elhibázott. Semmi sem sürgetőbb, mint ennek rendezése.⁽⁵⁴⁾

Hogy mennyire igaz és megalapozott Széchenyi megállapítása az alábbiakkal lehet bizonyítani.

Az egyenlőtlen fejlődés nálunk a közoktatásban földrajzi és időbeli megoszlásban is kimutatható. Amikor sok helyütt az iskolákban már korszerűbbnél korszerűbb eszközökkel tanítanak, s a figyelem a természettudományok felé fordul, még mindig voltak nevelők, akik ezt vonakodtak tudomásul venni.

Az iskolák színvonala, az ott folyó munka minősége a tanerők képzettségétől, valamint az iskola felszereltségétől is függött, ez utóbbi viszont a fenntartó anyagi helyzetétől.

A kassai tankerület főigazgatói ellenőrzéseik során megállapították, hogy okleveles tanár alig van Bártfán, sőt előfordult, hogy érettségivel sem rendelkező személyt alkalmaztak a gimnáziumban tanárként.

Ezzel szemben Hollandiában minden húszezer lelket számláló *község* köteles gimnáziumot alapítani és fenntartani. A gimnáziumba a 12. év után kizárólag *felvételi vizsga* alapján lehetett bejutni. A holland polgári iskolák és gimnáziumok nyitva álltak a fiú és leány növendékek előtt, akik ugyanabba a terembe együtt jártak, s ez nem okozott erkölcsi felháborodást a szülők körében sem.

A tanulók értékelésére nálunk a századfordulón 5 osztályzat volt: 1 = kitűnő, 2 = jeles, 3 = jó, 4 = elégséges, 5 = elégtelen. Hollandiában 10 érdemjegyet oszthattak ki a nevelők.⁽⁵⁵⁾

Más vonatkozásban is tehetünk nemzetközi összehasonlítást a hazaival.

1910-ben megvizsgálták, hogy hány tanuló jut egy tanítóra. A következő

adatokat kapták:	Svédországban	40
	Norvégiában	46
	Ausztria - Magyarországon	53
	Németországban	58
	Romániában	79

Egy tanteremben	Németországban	70	
	Angliában	40	
	Dániában	35	tanuló tanult.

Hazánkban erre pontos adat nincsen, településenként a létszámtól függően az I-VI. összevont osztályokban 20-120 gyerek tanult együtt egyetlen tanteremben.

A tanulók óraszámát hetenként 1900-ban Dániában 36, Magyarországon 30, Angliában 42, az USA-ban 27 óra volt.

Az 1906/7 - es tanévben hazánkban 26 966 tanító tanított 16 618 általános iskolában 1 862 085 tanulót, 95 155 tanulócsoportban. Egy tanítóra 69 tanuló jutott.
(56)

1910-ben nem volt iskolája 1989 községnek, így 412 ezer tanköteles korú gyermek nem járhatott iskolába. Az írástudatlanok száma öt és félmillió.

A hadsereg vezetői ebben az időben joggal állíthatták, hogy a katonaság szervezete a nép megbecsülhetetlen iskolája.

A tábori iskola falitábláját nemegyszer a frontvonalon, a lövészárkok mögött állították föl.

Az I. világháború alatt a következő kenyérkereső foglalkozásokra *képesítő tanfolyamok* indultak: kereskedelmi, mozigépezelő, írógépjavító, női szabó, kertészeti, állattenyésztési, villanszerelői tanfolyam; továbbá, fényképész, fodrász, hímző, vasuti szaktanfolyamok.⁽⁵⁷⁾

7. A magyar közoktatás az első világháború után

Népiskola, általános iskola

Az I. világháború után igényként jelentkezett és 1918-ban elfogadottá vált a népsikolai oktatás 8 osztályosra való kiterjesztése. Az 1940. évi XX.tc. ezt törvényi erőre emelte. A törvény 1940. szeptember elsején lépett hatályba, de ennek magvalósítása elmaradt.

1945. augusztusában az ideiglenes nemzeti kormány a 6650/1945. ME sz. rendeletében intézkedik az általános iskola megteremtése, különösen a személyi és tárgyi feltételekben sok gonddal és nehézségekkel járt, amely végigkísérte eddigi történetét.

Az 1848. évi törvény az iskolák államosításáról az egész közoktatási rendszerre változást hozott. Az államosítással egységes oktatási rendszer alakult ki. Az iskolafenntartás állami monopóliuma, az egységes központi irányítás megszüntette a többszintűséget, a választási lehetőséget, az iskolák egymás közötti egészséges versenyét.

Az 1961. évi III. törvény kimondta a 10 éves tankötelezettséget. Végrehajtásához a szükséges anyagi eszközökről viszont nem tudtak rendelkezni a törvényhozók. Új tanterveket, új tankönyveket vezettek be az iskolareform tartalmi megvalósítása érdekében.

Közoktatási rendszerünk történeti fejlődésében mérföldkő az 1972. évi, az 1985. évi, az 1990- és az 1993-as oktatási törvény. Valamennyi a saját kora igényeinek megfelelően alakította az iskolák működését, módosította iskolarendszerünket.

7.1. Gimnáziumok 1914 - 1993 között

Az 1924. évi XI. tc. a középiskola három fajtáját különbözteti meg:

gimnáziumot

reálgimnáziumot

reáliskolát

A gimnáziumok szervezetét újra szabályozta az 1935.XI.tc., amely kimondja, hogy a magyar középiskola egységes, 8 osztályos, a neve: Gimnázium.

1945-ben a gimnáziumok négy osztályosak lettek.

1958-ban bevezették a gimnáziumban a gyakorlati foglalkozásokat, majd 1959-ben életbe lépett az 5+1-es rendszer. Ezt a rendszert 1965-ben megszüntették, és újra az egységes általánosan képző gimnáziumot állították a helyére. Ekkor szerveztek először tagozatos gimnáziumokat, amelyek működését 1978-ban lezárták, helyére a kötelező fakultatív rendszerű oktatás lépett.

Az 1980-as évek végén indultak meg kísérletek a négy általános iskolára épülő nyolc osztályos gimnáziumok újbóli létrehozására.

Az 1993-as LXXIX. közoktatási törvény újra módosította az iskolarendszert.

A szakképzés, szakoktatás, szakközépiskolák történeti áttekintése az összefoglalóban megjelenik, de említése e fejezetből nem maradhat ki.

7.2. Napjaink aktuális történései

Az 1993. LXXIX. törvény megerősítette a 16 éves korig tartó tankötelezettséget, végrehajtására többféle lehetőséget is kínál.

Létrehozza az egységes trizévfolyami általános iskolát a nyolcévfolyamú mellett. Ezen *alapfokú képzettséget* nyújtó iskolákból többféle módon lehet kilépni:

5. osztályból a nyolcosztályos gimnáziumba (4+8)

7. osztályból a hatosztályos gimnáziumba (6+6)

8. osztályból a következő választások lehetségesek: (8+4)

~ 9. osztály

~ négyosztályos gimnázium

~ négyosztályos szakközépiskola vagy szakmunkásképző

A tanuló ezekben az iskolákban teljesíthető a tankötelezettséget és ezek első két osztályában megszerezheti alapfokú végzettségét.

10. osztálytól át lehet lépni bármely iskolatípusba, de az átvétel feltételeit a fogadó iskola határozza meg.

Szakmák tanulása során a képzési időt az 1993-as Országos Képzési Jegyzék határozza meg. A szakmai oktatást csak 16 éves kor után lehet megkezdeni.

Korszerűsítést jelent a záróvizsgák bevezetése, valamint a kétszintű érettségi.

A törvénnyel megszűnt az iskolaalapítás állami monopóliuma. Megkezdődött az oktatás prularizmusa és az alternatív iskolák létrehozása. Életbe lép ez év szeptemberében a NAT. Valamennyi intézmény elkészítette pedagógiai programját és helyi tantervét. Vajon mit hoz a jövő?...

8. Összefoglalás

A magyar oktatásrendszer történeti áttekintése

Oktatási formák, iskolatípusok

1.1 Általánosan képző alsós szintű iskolák

Népiskola

Az elnevezés "népiskola" hazai oktatásrendszerünkben azt az alsós szintű iskolatípust jelenti, mely felváltotta a középkori (11-16.sz.) klerikusképzés formáit.

1560-ban a nagyszombati zsinat - Oláh Miklós esztergomi érsek elnökletével - rendelkezett először hivatalosan a népiskoláról, miszerint az anyanyelvet preferálva a "ludi magister" azaz az iskolamester tanítja a település gyermekeit olvasásra, írásra, énekekre, katekizmusra, valamint az erkölcsi normákra.

A népiskolai hálózattá a 18. sz. első felére alakult ki, amely minden országrészben jól működött.

Az alsó szintű képzési formában a "népiskolának" többféle jelentése, elnevezése is volt az oktatás formáját, anyagát tekintve:

- ~ Schola (iskola);
- ~ Schola vernacula (anyanyelvi iskola);
- ~ Nationalschule, schola nationalis (nemzeti iskola);
- ~ Normaiskola (1774-1845-ig) rajziskola, vasárnapi iskola;
- ~ Elemi iskola (1845-1868),
- ~ Elemi népiskola (1868-tól);
- ~ Kisebbségi iskolák (1925-től);
- ~ Általános iskola (1945-től)

1.2. Általánosan képző középszintű iskolák

Középkori középszintű iskola

~ Kolostori iskola (11-16.sz.), kolostorban folyó szervezett, rendszeres oktatás

~ Káptalani iskola (11-16.sz.), három egymásra épülő tagozata volt:

~ alsó tagozat;

~ schola minor;

~ schola maior.

A káptalani iskolának más megnevezései is voltak mint; székesegyházi, vagy dómiskola.

~ Városi-Káptalani iskola; a 15-16.sz.-ban szerveződtek a Káptalan és a város közös akaratára. Klerikusi és világi-polgári pályára készített fel egy intézményen belül.

~ Városi-plébániai iskola; a város fenntartásában a plébános felügyeletével működött a 14-16. sz.-ban. Polgári-világi pályára készülők tanultak itt.

Gimnáziumok

Az elnevezés (az ókori görögöktől ered) a testgyakorlás színterét nevezték "gümnaszion"-nak. Később a 15-16.sz.-ban latinosan "gymnasium"-nak hívták és elsősorban a szellemi gyakorlás, felkészülés színterét jelentette, tehát az egyetemeket akkor gymnasiumoknak nevezték.

A gimnázium - a középszintű iskola értelmében - a "ludus litterarius" a későbbi klasszikus humán gimnázium a 16.sz. fordulóján alakul ki és a 19.sz. közepéig a legjelentősebb középszintű iskolatípus Európában, hazánkban pedig egyedüli volt.

A gimnázium különböző fajtái:

- ~ Kisgimnázium, nagygimnázium (17-18.sz.);
- ~ Királyi gimnázium (1780-1883), 1883-1946 között Királyi Katolikus gimnázium;
- ~ Főgimnázium, algimnázium (1849-től);
- ~ Munkásgimnázium (1910-től);
- ~ Gyakorlógimnázium (1872-1948);
- ~ Humángimnázium, reálgimnázium (1924-től);
- ~ Egységes gimnázium (1934-től);
- ~ Szakgimnázium (1949-től);
- ~ Általános gimnázium (1948-tól).

Liceum

A "Liceum" elnevezés az ókori Athén egyik szentélyéhez "Lükeiosz"-hoz vezethető vissza, ahol Arisztotelész tanított. A helyszínt Lükeon-nak hívták. A nyelvi formálódás után latin hangzásúvá vált a szó ("Lyceum").

Magyar vonatkozása először az 1660-as években az eperjesi evangélikus iskola elnevezésével volt, amely Bayer István tanár nevéhez fűződik.

"...olyan intézmény ez, amelyet a tanárok kis száma, de a tanulmányok nagy változatossága, rendje és megfelelő terjedelme jellemez. Benne az akadémia tudományok csaknem teljességükben - de akadémiai zajos külsőségek nélkül - magvasan és módszeresen három év lefolyása alatt tanulmányozhatók és befejezhetők."

A magyar oktatásrendszerben a liceumok a 18.sz. második felétől terjedtek el.

- 1850-től a 8 osztályos gimnázium és a teológiai akadémia együttesét nevezték liceumnak.

- 19.sz. második felétől 1948-ig az egyes főgimnáziumokat - amelyek történelmi hagyományokkal rendelkeznek - liceumoknak hívták.

- 1927-től Leányliceumok, majd 1939-től "gyakorlati irányú" fiúliceum és leányliceumok kezdték meg működésüket.

Technikum

A "technikum" 1950-ben jelent meg először hazánk oktatásrendszerében.

A szakmai irányú képzés:

- ~ közgazdasági;
- ~ ipari;
- ~ mezőgazdasági területen indult meg.

1966. szeptemberétől a technikumokat felváltják a szakközépiskolák, bár egyes technikumok felsőfokúvá alakultak át.

A felsőfokú technikumok középszintű termelés-irányítókat képeztek az

- ~ építőipar;
- ~ ipar;
- ~ mezőgazdaság;
- ~ közlekedés számára.

Kollégium

A középkori "Collégium"-ok (1250. körül) a szegény egyetemi hallgatók számára az egyetemek mellett létrehozott intézmény, amelyek ingyen, vagy olcsó szállás, étkezési helyül szolgált.

A 16-18.sz.-i jezsuita terminológiában a kollégium, rendház és iskola (gimnázium, egyetem) együttese.

A 16.sz.tól papképző intézeteket hívták kollégiumoknak (pl: Rómában 1578-ban alapított Collegium Germanico-Hungaricum, magyar és német papok képzése folyt itt.)

Magyarországon a 17.sz. második felében tűnik fel a "Collegium" a református terminológiában. A tananyag elemi, kis és nagygimnáziumi ismereteket tartalmaz.

A kollégiumok 3 tagozatból álltak:

- ~ elemi ismeretek tagozat;
- ~ kis és gimnázium tagozat;
- ~ teológiai tagozat.

A tagozatok milyenségét tükrözték az elnevezések is (16.sz. végétől 1850-ig):

- a.) Teljes kollégium; mindhárom tagozata volt.
- b.) Nem teljes kollégium; alsó és közép tagozata volt.
- c.) Egyszerűbb szervezetű nem teljes kollégium; csökkentett, egyszerűsített tananyaggal működött valamennyi tagozat.

1850-1948 között a híres református kollégiumok gimnáziumi és teológiai főiskolai része önállósodtak.

1948 után ismét felújították a kollégium nevet (pl: "a Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma").

Szakközépiskola

A technikumokat váltották fel (1966.szept.) a képzés;

- ~ ipari;
- ~ építőipari ágazatokban;
- ~ mezőgazdasági;

- ~ kereskedelmi;
- ~ közlekedési, hírközlési;
- ~ közgazdasági;
- ~ egészségügyi;
- ~ művészeti,

valamint a népgazdaság igényének megfelelő ágazatokban folyt, illetve folyik.

Az iskolák korszerű általános műveltséget és középfokú szakmai képzést adtak és adnak.

1.3. Felsőfokú intézmények

Akadémia

Az elnevezés a görög mitológia egyik athéni hősének - Akademosz Hérosznak - nevéből ered. Azt tartották, hogy Akademosz egy Athéntól északnyugatra fekvő szent ligetben van eltemetve. Az i.e. 4.sz.-ban ebben a ligetben tanított Platon, majd később a tanítványai, s iskolájuk az athéni hősről az "Akadémia" elnevezészt kapta. Később a 15-16-17.sz.-ban a latinásított "academia" kifejezést használták az egyetemekre az universitas mellett, vagy helyett.

- ~ 1777 - 1850-ig királyi akadémiák;
- ~ 1850 - 1950-ig katolikus érseki és püspöki református evangélikus, állami jogakadémiák működtek.

A tanügyi köznyelv értelmezése szerint 1850-től az akadémiák az érettségi végzettségre épülő szakjellegű képzést nyújtó intézmények.

Pl.: Jogakadémia, Zeneakadémia, Ludovika Akadémia, Hittudományi Akadémia, Mezőgazdasági Akadémia stb.

Nem oktatási intézményt jelölő szóhasználat:

- a.) tudósok eszmecseréje (reneszánsz idején);
- a.) jezsuita iskolák diákösszejövetelei a 17-18. sz.-ban;
- b.) 18 -19.sz.-ban hangverseny elnevezés (muzsikális akadémia);
- c.) tudományos akadémia; kiváló tudósokból alakult országos testület;
- d.) 20.sz. közepétől ismeretterjesztő előadássorozatok neve.

Főiskolák

1840-től használatos a mai köznyelvi értelmezés szerint. Korábban nem jelentett felsőfokú intézményt.

A főiskola megnevezést gyakran felcserélték az akadémiával, hisz a képzés feltétele, célja és a képesítés hasonló volt, illetve megegyezett.

Egyetem

Több évszázadon keresztül négy fakultásból áll az egyetemi szervezet:

- ~ bölcséleti;
- ~ teológiai;
- ~ jogi;
- ~ orvosi.

Hazánkban 1871-ben bővült a "klasszikus" négyfakultásos tudományegyetemi rendszer a műszaki egyetemmel, majd 1945 után újabb szakegyetemekkel, (agrár, vegyipari, nehézipari, faipari, stb.), 1980-tól pedig a művészeti főiskolákkal.

Oktatási intézményektől függetlenül működnek még a szabadegyetemek, különböző ismeretterjesztő előadássorozatok elnevezéseként.

9. Befejezés - avagy a palatáblától a számítógépig

Az oktatásban használatos taneszközök hazai kialakulásának, elterjedésének és az ezeket alkalmazó iskolai háttérnek ez az egyfajta vizsgálata az I. világháborúig terjed.

Munkám nem mindenre kiterjedő, ezért nem is lehet tökéletes. Csak a rendelkezésre álló anyagok összegyűjtésére, rendszerezésére szorítkoztam.

Ami 1914 után következett az iskolai eszközök fejlődésében, az a mai napig tartó folyamat. Ennek már rengeteg, jól hozzáférhető, bűvárkodást nem igénylő szakirodalma van. Az azóta kifejlesztett epizskóp, epidiaszkóp, diavetítő, írásvetítő, lemezjátszó, magnó, filmvetítő, iskolarádió, iskolatelevízió, videotechnika, számítógép, internet, multimédia és egyéb oktatástechnikai eszközök tökéletesen integrálódtak a mi világunkhoz, és nem egyszerűen csak hozzáadódtak. Az érzékszerveinkre ható lökések magukkal ragadnak és uralkodnak rajtunk.

A modern élet tör ránk értelmünkön, szemünkön és fülünkön keresztül.

Évezredek alatt Euklidesztől Einsteinig, Arisztotelésztől Comeniusig a nagy szellemek milliói fejlesztették teremtő munkájukkal a tudományt, és hatottak gyümölcsözően az oktatásra. E lángelmék munkája örökéletű, és még évezredekig fogja szolgálni az emberiséget...

IRODALOMJEGYZÉK

1. Mezey László: A Pray - kódex keletkezése
Magyar Könyvszemle, 109 -123.o. 1971.
2. Bunyita Vince: A váradi káptalan
90 - 93.o. Nagyvárad, 1886.
3. Mészáros István: Mióta van iskola?
63.o. Budapest, 1982.
4. Mészáros István: Mióta van iskola?
63.o. Budapest, 1982.
5. Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban
35.o. Budapest, 1881.
6. Heltai Gáspár: Magyar Krónika, III.67.
7. Békefy Reunig: Középkori Iskolázás
Magyar Pedagógia. 192-208.o. 1910.
8. Mészáros István: Az iskolaügy története...
Akadémia Kiadó, 173.o. 1981.
9. Zempléni Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig
Akadémia Kiadó, 27.o. 1961.
10. Szalatnai Rezső: Comenius szülőföldjén
Köznevelés, 1971. 22/21-24
11. Vasvármegyei Tanügy
3.o. 1892.
12. Szalatnai Rezső: Comenius Szeges János
Köznevelés, 1968. 9/6-8
13. Révai Nagylexikon
4.kötet 1912.
14. Pedagógiai Lexikon
Akadémia Kiadó, 1976.
15. Radics György: Régi pataki diákélet

Az Országos Református Tanáregyesület Évkönyve, 88-105.o. 1906-1907.

16. Nagy Sándor: A debreceni református kollégium
Debrecen, 1940.
17. Teleki könyvtár ismertetője
Marosvásárhely, 1985. október
18. Apáczai válogatott művei
Tankönyvkiadó, 95.o. 1976.
19. Mészáros István: Apáczai és az enciklopédikus rendszertáblázatok
Pedagógiai szemle, 898-916.o. 1975.
20. Apáczai Csere János: Magyar logikácska és egyéb írások
Kritérion, 25.o. Bukarest, 1975.
21. Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között
Akadémia Kiadó, 658.o. Budapest, 1981.
22. Jákó Zsigmond: Erdélyi fenikus. Misztótfalusi Kis Zsigmond öröksége
71.o. Budapest, 1974.
23. Herepei János: Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmak történetéhez
218.o. Budapest - Szeged, 1965-66.
24. Nagy Sándor: Az oskolamesterekről
Néptanítók Lapja, 11.o. 2/1905.
25. Herepei János: A gyalui iskola régi mesterei
30-41.o. Erdélyi Múzeum 52/1947
26. Papp József: Nagyalmásai kisdédóvó intézet
Múlt és jelen, 7.o. 1845.
27. Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996 - 1777 között
Akadémia Kiadó, 490.o. Budapest, 1981
28. Mészáros István: Első magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből
Budapest, 1962
29. "Itt élned, halnod kell" - forgatókönyv
36.o. 1985. április 4.
30. Országos Református Tanáregyesület Évkönyve
63.o. 1904-05
31. Katona Béla: Negyvenkét esztendő
Országos Néptanító Egyesület, 6-34.o. 1911-12 év

32. Környei Elek: Eötvös Lóránd írásából
Gondolat Kiadó Budapest, 1964.
33. Verédy Károly: Népiskoláink fölszerelése és a tanszermúzeumok
24.o. Budapest, 1882.
34. Földes Géza: Falusi iskolák és a tanszerek
Néptanítók Lapja, 1891.
35. Péterfy Sándor: Kossuth Lajos a nemzetközi közoktatás szolgálatában
Népinevelők Lapja, 208-216.o. 1894.
36. Zichy János gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter kultúrprogramja
A Katolikus Középiskolai Tanáregyesület Folyóirata 172.o. 1918.
37. Hivatalos Közlöny
Kiadja a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1893.
38. Siklódy István tanár, Brassó hirdetménye
Hivatalos Közlöny, Kiadja a Magyar Királyi VKM, 1895.
39. Reidl Frigyes: A tankönyvek illusztrálása
Népművelés, 117.o. 1906.
40. Országos Református Tanáregyesület Évkönyve
121.o. 1911-12.
41. Czöndör Sándor: Néhány szó a taneszközök elhelyezéséről
Néptanítók Lapja, 230.o. 1891.
42. Szilágymegyei Tanügy
Zilah, 118.o. 1908. szeptember
43. Márton István: Ujj Deák Rudimenta
1836.
44. Magyar Tanítók Kaszinója
8.o. 1898. szeptember
45. Magyar Tanítók Kaszinója
4.o. 1898. március
46. A középiskolai természetrajz tanítás reformja
Népművelés, 399.o. 1914.
47. Magyar Tanítók Kaszinója
7.o. 1899. szeptember

48. Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum Hivatalos Értesítője
1911. 1 - 2 sz.
49. Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum Hivatalos Értesítője
1908. 4.sz.
50. Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum Hivatalos Értesítője
132 - 146.o. 1907. 9.sz.
51. Magyar - Holland szemle 1924.
52. Gyimesi István: Fejezetek a magyar matematika történetéből
Szakdolgozat, kézirat 101.o. 1986.
53. Kontra Pál: A kőszegi Evangélikus Felső Leányiskola - 1925/26-tól
Kézirat, 65.o. 1983.
54. Mészáros István: A magyar nevelés története (1790-1849)
57 - 204.o. Budapest, 1968.
55. Református Tanáregyesület Évkönyve
68-69.o. 1902-03.
56. Oktatás és közművelődés Magyarországon
Budapest, 1985.
57. Országos Népoktató Egyesület
31.o. 1912-13. évf.
58. Dr. Ádám Sándor: Taneszközök Magyarországon iskolai háttérrel
Magánkiadás, 1989.
59. Tanszermúzeum CD-ROM az ELTE TTK Oktatástechnikai csoportjának
Multimédia Fejlesztő Laboratóriumi kiadásában 1996.